

**QADIMGI KESH VOHASIDA SHAHARSOZLIK VA MUDOFAA
INSHOOTLARI: ARXEOLOGIK MANBALAR ASOSIDA**

Shahrisabz Davlat muzey qo'riqxonasi
Ilmiy xodim: Maxmudova Shahnozabonu
+998880227602

Annotatsiya: Ushbu maqolada qadimgi Kesh vohasida shaharsozlik va mudofaa inshootlarining shakllanishi hamda rivojlanishi arxeologik manbalar asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda Uzunqir va Podayotoqtepa majmuasi, shuningdek, Qashqadaryo vohasining boshqa yirik shahar yodgorliklari bilan qiyosiy materiallardan foydalaniladi. Qadimgi shaharlarning joylashuvi, mudofaa devorlari, burjlar, kirish tizimlari, qurilish materiallari va ichki makonining funksional xususiyatlari yoritiladi. Shuningdek, fortifikatsiya inshootlarining siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy hayotdagi o'rni ko'rsatib beriladi. Tadqiqot natijalari Kesh vohasida shahar madaniyati va mudofaa me'morchiligi uzoq tarixiy jarayon davomida shakllanganini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Qadimgi Kesh, Janubiy Sug'd, shaharsozlik, fortifikatsiya, Uzunqir, Podayotoqtepa, mudofaa devorlari, burj, arxeologik manbalar, qadimgi shahar

Abstract. This article analyzes the formation and development of urban planning and defensive structures in the ancient Kesh oasis on the basis of archaeological sources. The study uses archaeological evidence from the Uzunkyr and Padaytaktepa complex and comparative materials from other major urban sites of the Kashkadarya oasis. Particular attention is paid to the location of ancient settlements, defensive walls, towers, entrance systems, construction materials and the functional organization of urban space. The article also examines the political, economic and social significance of fortification structures. The findings demonstrate that urban culture and defensive architecture in the Kesh oasis developed through a long and complex historical process.

Keywords: Ancient Kesh, Southern Sogdiana, urban planning, fortification, Uzunkyr, Padaytaktepa, defensive walls, tower, archaeological sources, ancient city

Аннотация. В статье на основе археологических источников анализируются процессы формирования и развития градостроительства и оборонительных сооружений в древнем Кешском оазисе. В исследовании использованы археологические материалы комплекса Узункыр и Падайтактепа, а также сравнительные данные по другим крупным городищам Кашкадарьинского оазиса. Рассматриваются особенности расположения древних поселений, оборонительных стен, башен, входных систем, строительных материалов и функциональной организации городского пространства. Особое внимание уделяется политическому, экономическому и

социальному значению фортификационных сооружений. Результаты исследования показывают, что городская культура и оборонительная архитектура Кешского оазиса формировались в течение длительного и сложного исторического процесса.

Ключевые слова: Древний Кеш, Южный Согд, градостроительство, фортификация, Узункыр, Падайтктепа, оборонительные стены, башня, археологические источники, древний город

Qashqadaryo vohasi Markaziy Osiyoning qadimiy tarixiy-madaniy hududlaridan biri bo'lib, uning yuqori qismi qadimgi Kesh vohasi sifatida Janubiy Sug'd tarixida muhim o'rin egallagan. Hozirgi Shahrisabz va Kitob atroflarini qamrab olgan ushbu hududning tabiiy-geografik sharoiti qadimgi aholining o'troq hayoti, dehqonchilik va hunarmandchilik faoliyati uchun qulay imkoniyat yaratgan. Keshning shimolida Samarqand tomonga olib boruvchi yo'llar, g'arbida Naxshab vohasi, janubida esa Bactriya tomon o'tuvchi tog' yo'llari mavjud bo'lgan. Shu sababli Kesh vohasi qadimgi davrlardan turli siyosiy va iqtisodiy aloqalar tutashgan hududlardan biri sifatida shakllangan. Arxeologik tadqiqotlar Kesh vohasida shahar madaniyati va mudofaa me'morchiligining bosqichma-bosqich rivojlanganini ko'rsatadi. Kesh vohasining qadimgi shaharsozlik tarixini o'rganishda Uzunqir va unga yaqin joylashgan Podayotoqtepa majmuasi alohida ahamiyatga ega. Ilmiy tadqiqotlarda Podayotoqtepa hududidagi yirik manzilgoh miloddan avvalgi VIII asrdan Ahamoniylar davrigacha bo'lgan jarayonlar bilan bog'lanadi. Bu ma'lumot Kesh vohasida shahar hayotining shakllanishi birgina keyingi davr mahsuli emas, balki miloddan avvalgi I ming yillikning dastlabki asrlaridayoq yuz bergan murakkab tarixiy jarayon bo'lganini ko'rsatadi. Shahar markazlarining vujudga kelishida aholi sonining ko'payishi, ishlab chiqarishning rivojlanishi, sug'orma dehqonchilikning takomillashuvi va hududlararo almashinuvning kuchayishi muhim omil bo'lgan.[1]

Uzunqir yodgorligi Kesh vohasining ilk shaharsozlik va mudofaa tizimini o'rganish uchun ayniqsa qimmatli arxeologik manbadir. Yodgorlikning saqlanib qolgan mudofaa inshootlari qadimgi me'morlarning shahar xavfsizligini ta'minlashga katta e'tibor berganini ko'rsatadi. Tadqiqot materiallariga ko'ra, mudofaa devorining ayrim qismlarida yirik xom g'ishtlardan foydalanilgan, devor tashqarisiga chiqib turuvchi to'g'ri burchakli burjlar esa mudofaa imkoniyatlarini kuchaytirgan. Devor konstruksiyasida jangovar yoki ko'r shinaklarining mavjudligi ham qayd etiladi. Bunday yechimlar devorning oddiy chegaralovchi inshoot emas, balki faol mudofaa vositasi sifatida ishlanganini anglatadi. Uzunqir mudofaa tizimining turli qurilish bosqichlari vohada fortifikatsiya tajribasi vaqt o'tishi bilan takomillashganini ko'rsatadi.[2]

Qadimgi shaharlarning mudofaa tizimini faqat devorlarning balandligi yoki qalinligi bilan baholash to'g'ri emas. Ularning joylashuvi, tabiiy relyefdan foydalanish usuli, kirish-chiqish yo'llari, burjlarning o'rni va shahar ichki tuzilishi ham mudofaa strategiyasining tarkibiy qismlari bo'lgan. Kesh vohasidagi yodgorliklarda tabiiy landshaft bilan me'moriy inshootlarning o'zaro uyg'unlashgani shahar qurilishining muhim xususiyatlaridan biri sifatida namoyon bo'ladi. Tog'oldi hududlarida joylashgan manzilgohlar tabiiy balandliklar va yo'l tarmoqlaridan foydalanish orqali o'zining strategik mavqeini kuchaytirgan. Shu jihatdan Kesh vohasidagi qadimgi shaharsozlikni o'rganish harbiy tarix bilan bir qatorda geografik muhit va xo'jalik taraqqiyotini ham hisobga olishni talab qiladi.

Kesh vohasidagi shaharsozlikning yana bir muhim jihati markaziy va tashqi hududlarning o'zaro munosabatida ko'rinadi. Qadimgi shaharlar odatda boshqaruv, diniy marosim, ishlab chiqarish va yashash faoliyati uchun turli makonlarni birlashtirgan. Bunday tuzilma jamiyatning ijtimoiy jihatdan murakkablashib borayotganini ko'rsatadi. Shahar markazida hokimiyat yoki diniy hayot bilan bog'liq inshootlarning mavjudligi, uning atrofida turar joy va hunarmandchilik faoliyatining rivojlanishi shahar makonining funksional jihatdan tabaqalashganidan dalolat beradi. Biroq har bir yodgorlikning rejalashtirish xususiyatlari bir xil bo'lmagan; ularning shakli tabiiy sharoit, tarixiy davr va mahalliy an'analar bilan belgilanib borgan.[3]

Kesh vohasidagi mudofaa me'morchiligini o'rganishda Yerqo'rg'on yodgorligi bilan qiyoslash ham muhim ilmiy natijalar beradi. Yerqo'rg'on hozirgi Qarshi shahri yaqinida joylashgan bo'lsa-da, u qadimgi Naxshab tarixiga mansub bo'lib, Qashqadaryo vohasidagi shaharsozlik taraqqiyotining boshqa bir yo'nalishini namoyish etadi. Yodgorlik qal'a va shahristondan tashkil topgan bo'lib, ikki qator mudofaa devori, burjlar va xandaq bilan mustahkamlangan. Arxeologik qazishmalar natijasida saroy majmuasi, ibodatxona, kulollar mahallasi, turar joylar hamda boshqa inshootlar aniqlangan. Yerqo'rg'on misolida shahar mudofaasi bilan ishlab chiqarish va ijtimoiy hayotning bir makonda qanday uyg'unlashganini ko'rish mumkin. Shu sababli uni Kesh vohasidagi Uzunqir bilan qiyosiy o'rganish Qashqadaryoda qadimgi shaharsozlikning umumiy va o'ziga xos tomonlarini aniqlashga yordam beradi.

Arxeologik manbalar shuni ko'rsatadiki, qadimgi shaharlarning mudofaa devorlari bir vaqtning o'zida siyosiy va ijtimoiy ahamiyatga ham ega bo'lgan. Shaharni o'rab turgan mustahkam devor hududni belgilab bergan, uning ichidagi aholini va muhim ishlab chiqarish obyektlarini himoyalagan hamda siyosiy markazning qudratini ifodalagan. Mudofaa inshootlarini barpo etish katta miqdorda mehnat, xomashyo va tashkiliy boshqaruvni talab qilgan. Demak, Uzunqir kabi yirik qal'a va shahar markazlarining bunyod etilishi qadimgi jamiyatda mehnatni safarbar qila oladigan ijtimoiy tuzilma mavjud bo'lganini ham ko'rsatadi.

Kesh vohasining shaharsozlik tarixida qurilish materiallari va texnologiyasi ham muhim o‘rin tutadi. Qadimgi me‘morlar hududdagi mavjud xomashyodan foydalanib, xom g‘isht, loy va boshqa mahalliy materiallar asosida inshootlar barpo etgan. Mudofaa devorlarida yirik xom g‘ishtlardan foydalanish, ularni mustahkam konstruksiyaga birlashtirish va burjlar bilan kuchaytirish muayyan qurilish tajribasining shakllanganidan dalolat beradi. Qurilish texnologiyasini o‘rganish orqali nafaqat me‘morchilik darajasini, balki davrning iqtisodiy imkoniyatlari va mehnat tashkilotini ham baholash mumkin. Kesh vohasining shaharsozlik jarayonlari savdo va madaniy aloqalardan ham ajralmagan. Vohaning Samarqand, Naxshab va janubiy hududlar bilan bog‘lovchi yo‘llar yaqinida joylashgani uning iqtisodiy ahamiyatini oshirgan. Savdo yo‘llari orqali turli buyumlar, xomashyo va texnologiyalar almashinuvi yuz bergan. Arxeologik materiallarning shakli va texnologik xususiyatlaridagi o‘xshashliklar turli hududlar o‘rtasidagi aloqalarni aniqlashga yordam beradi. Shu nuqtayi nazardan, Kesh vohasidagi mudofaa inshootlari faqat harbiy xavfsizlik bilan bog‘liq emas, balki savdo va ishlab chiqarish markazlarini himoyalash vazifasini ham bajargan bo‘lishi mumkin. Qadimgi Kesh vohasining shaharsozlik tarixini o‘rganish bugungi kunda ham dolzarb ilmiy masalalardan biridir. Yodgorliklarning ayrim qismlari tabiiy yemirilish, xo‘jalik faoliyati va zamonaviy qurilish ta’sirida zarar ko‘rishi mumkin. Shu bois arxeologik obyektlarni ilmiy hujjatlashtirish, qazishma natijalarini tizimlashtirish, saqlanib qolgan me‘moriy qoldiqlarni muhofaza qilish va raqamli xaritalash ishlarini kuchaytirish zarur. Ayniqsa, Uzunqir kabi qadimgi shahar markazlarining mudofaa tizimini kompleks o‘rganish Kesh vohasining siyosiy va harbiy tarixini yanada chuqurroq yoritish imkonini beradi.[4]

Umuman olganda, qadimgi Kesh vohasidagi shaharsozlik va mudofaa inshootlari Janubiy Sug‘d hududida murakkab shahar madaniyati shakllanganini ko‘rsatuvchi muhim arxeologik dalillardir. Uzunqir va Podayotoqtepa majmuasi vohaning ilk shahar markazlari va fortifikatsiya tajribasini, Yerqo‘rg‘on esa Qashqadaryo vohasidagi yirik shahar tizimining rivojlangan bosqichlarini anglash imkonini beradi. Devorlar, burjlar, kirish tizimlari, ichki rejalashtirish va xo‘jalik inshootlarini birgalikda tahlil qilish orqali qadimgi jamiyatning nafaqat harbiy ehtiyojlari, balki iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy tuzilishi haqida ham xulosa chiqarish mumkin. Shu sababli Kesh vohasining arxeologik yodgorliklarini kompleks tadqiq etish O‘zbekistonning qadimgi shaharsozlik tarixi va madaniy merosini o‘rganishda muhim ilmiy yo‘nalish bo‘lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Lurje P. Keš // Encyclopaedia Iranica. Vol. XVI, Fasc. 3. – 2017. – P. 332–333.

2. Sagdullayev A.S., Krashennnikova N.I. Materialy issledovaniy drevnego Kesha i Uzunkyrskogo gorodishcha. – Toshkent.
3. O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi. Yerqo‘rg‘on maqolasi. – Toshkent.
4. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Arxeologiya instituti. Qadimgi Janubiy Sug‘d va Kesh vohasidagi arxeologik tadqiqotlar materiallari.

